

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА

Стаття присвячена літературознавчій розвідці у дослідженні націоцентризму у творчості Олесь Бердника, виявленню витоків архетипних образів у творчості митця, визначенню обставин й умов формування його літературної візії України та її народу, аналізу специфіки жанрового розмаїття творчого надбання О. Бердника.

Ключові слова: *Олесь Бердник, національна ідея, Українська Духовна Республіка, архетип, жанрова специфіка, синкретизм, ліричний стиль.*

Актуальність теми дослідження. Сьогодні, у XXI столітті, творчість визначного українського письменника-фантаста Олесь Бердника залишається ще невідкритою для багатьох співвітчизників. У добу національного піднесення, усвідомлення власного «я» справжніми українцями ми зобов'язані знати і говорити про діяльність такої геніальної постаті як Олесь Бердник.

Талант публіциста, художника, музиканта Олесь Бердника є багатогранним, що й зумовлює значущість аналізу його літературної спадщини та її світоглядно-ідейних витоків. Певна дискусійність щодо його особистості і місця в сучасному літературному процесі й культурному житті України у другій половині XX століття, а також недостатність ґрунтовних наукових праць про творчий доробок митця надають літературознавчій розвідці актуальності.

Мета статті – здійснити пошук шляхів та підходів до осмислення унікальної духовної спадщини Олесь Бердника; розглянути жанрову специфіку літературної творчості Олесь Бердника й особливості її образного ряду; з'ясувати прийоми ліричного стилю письменника.

«Загальнолюдське значення мають саме вершини національної творчості», – слушно зазначав Микола Бердяєв [6, 155]. Це прямо стосується і генія Олесь Павловича Бердника як найвищого ступеня буття великого письменника. Геній не просто виражає сутність національної спільноти, а формує її.

Сучасне трактування національної ідеї зустрічаємо в принципах Української Духовної Республіки, яку заснував Олесь Павлович у 1989 році: «Участь в житті Духовної Республіки визначається не деклараціями, не клятвами, не членством в штучних організаціях, не запевненнями у вірності, а життєвим подвигом і духовною дією на благо Вітчизни та братерських народів» [7].

Олесь Бердник ідентифікує Україну як рівну серед інших держав світу, самодостатню, самобутню, із власними культурними надбаннями: «І стане ясно духовним та соціальним шукачам, що Україна – не географічне, економічне, чи політичне поняття, яке можна перекроювати так чи так!.. Нація, втрачаючи землю, географічний фактор, не зникає, якщо вона збагнула свою духовну сутність, якщо її нетлінний образ відтворився у невимірності душі її Синів. Тоді Нація стає невмирущою!» [3, 18 – 19].

Основною ознакою самобутності української держави Олесь Бердник визначає козацтво, а особливістю національної літератури – творчість кобзарів. У статті «Де ви, кобзарі?» митець сам наголошує на суголосності його поглядів щодо кобзарства позиції Тараса Шевченка: «І лише геній Тараса, пірнувши в бездонну криницю народної душі, віднайшов історичну правду, возвеличивши подвиг козацтва, а разом з ним – кобзарства,

назвавши цим збірним ім'ям увесь свій багатоголосий поетичний доробок, напоєний із тисячолітньої ріки бунтуючи правічних сил» [3, 127].

Смислоутворюючою одиницею світогляду і творчості Олеся Бердника виступає архетип. Первинні ідеї, праобрази любові, вогню, серця формують творчий доробок українського письменника.

Так, архетипний образ вогню є наскрізним у творчості письменника. Про це свідчать і назви творів («Пітьма вогнища не розпалює», «Хто зважиться – вогняним наречеться»), і те, як їх персонажі ставляться до вогню. Зокрема у романі-симфонії «Хто ти?» головний герой М. Горенко співає пісню «Вогонь розсудить усе». У поемі «Тарасове закляття» герої проходять обряд очищення вогнем, щоб народилася нова Україна. У поезії «Закон вогню, закон кохання» вогонь виступає в ролі музи ліричного героя, яка веде його крізь тернисті шляхи до блаженства.

«Серце» у Бердника – це слово-ключ, що веде людину до розвитку, символ джерела життя: «Лише серце допоможе вберегти єдиний струм згармонізованої мислесерцевої енергії», «дух мудрості перебуває у відкритому серці» [3, 52].

Архетипний образ любові є панівним у творчості О. Бердника. Це поняття багатозначне для письменника: любов до Бога, ідеї, людини, справи, народу. На думку Олеся Бердника, місія людини полягає в «одухотворенні Всесвіту променем Розуму й Любові». Найбільш повно тему «любові» вбачаємо у романі-феєрії О. Бердника «Зоряний Корсар». Такий архетип асоціюється зі свободою думок, почуттів, поривань. Саме тому кожен із героїв прагне розірвати кайдани неволі та стати Зірковими Журавлями – Птахами Свободи [9, 83].

Як відомо, жанри – художні константи літературного процесу, але сучасна тенденція позначена синтезом традиційних і новітніх схем. У творах О. Бердника наявні й повість-монолог («Мати»), і повість-есе («Гайна Христа»), і повість-легенда («Покривало Ізиди»), і роман-легенда («Подвиг Вайвасвати»), і роман-симфонія («Хто ти?»), і роман-феєрія («Діти Безмежжя»), і містерія («Словник Ра»).

У своєму творчому доробку О. Бердник формує синкретизм духовних учень різних країн світу (індуїзм, буддизм, християнство, шаманізм), що і відображає особливість світогляду письменника. Водночас у коло інтересів О. Бердника входить глибинна історія дохристиянських вірувань українців. Так на рідновірські засади письменник спирається у містерії «Словник Ра», написаній у 1976 році. За спостереженнями поета і художника Вілена Барського, цей твір є «науково-фантастичною поемою-трактатом про слова» [1, 7].

Концептуальним є те, що О. Бердник подає більшість слів із промовистим складом «-ра-», що асоціюється у письменника зі світлом, радістю. Так, досліджуючи етимологію слова «Україна», О. Бердник пояснює, що ця назва не вичерпується декількома значеннями: «Це і земля, не обмежена видимими кордонами, а та, котра кличе до РА, вслід за сонцем, це і РАЇНА – багата, сонячна; це і УКРИТА, невидима, прихована в лоні РА. УКРАЇНА – це не тільки географічний терен, держава, сукупність степів, лісів та рік, – а, передусім, духовна країна Свободи, Радості, Мужності, Пошуку – небесна країна РА» [5, 105]. Водночас письменник демонструє тісний зв'язок України та козаків, які боронили головні архетипи українського народу: волю, радість, непідлеглість.

О. Бердник – людина багатогранного таланту: письменник, композитор, художник. Сприймаючи живопис, музику як основу буття, він наповнював свої твори особливою енергією, що робило його художній світ неповторним. Митець є поетом-піснярем: його музичне світовідчуття накладає відбиток на всі його твори, по-особливому формуючи

поетичну діяльність, структуруючи її за законами музики. Письменник поєднує музику і слово в особливих синкретичних образах у прозовому доробку: спостерігаємо часте повторення лексем «симфонія», «гармонія», «пісенна творчість», які є ключовими у з'ясуванні ідейного навантаження твору.

Так роман-симфонія «Хто ти?» є своєрідною скарбницею пісенних поезій Олеся Бердника, покладених на музику. Сюжетна канва твору пересипана піснями, які імпровізують герої: дід Василь, Микола Горенко, Толя Вогник. Пісня є смислом їхнього життя: «У годину смутку Микола особливо глибоко відчував її простий зміст: все правдиве, радісне, життєве не щезає, воно переливається у серця тих, котрі підхоплюють естафету попередників й офірують своє життя й талант народові», «Живіть і працюйте так, ніби ви співаєте пісню», «Все життя — музика, пісня» [4, 35]. Водночас музичні твори у романі характеризують життя українського народу, їхні традиції та звичаї: «У всі віки найкращим подарунком під Новий рік вважалася пісня» [4, 36].

Особливу увагу привертають поезії О. Бердника, які вражають яскравими образами. Це не вірші суму, вони скоріше нагадують, за словами О. Кіхна, «медитативну поезію, що повертає і авторові, і читачеві колишню світлу гармонійність» [8, 543].

Символічними у віршах виступають алегоричні образи «зоряних лісів», «дивних Стожар», «зоряних хащ». Про неординарний талант О. Бердника свідчать метафори: «під крилом сивини», «срібна нитка надії», авторські неологізми: «є лиш краса сонцепромінних душ», «наче книгу жовтолисту тихо розгорта», «празоряне насіння». Та все ж, сягаючи зоряних обривів, ліричні герої розуміють: сенс буття немислимий без Вітчизни: «І прагнучи у хащу зоряну, / Не щезне дума хай свята / Про ниву батьківську незорану, / Де треба сіяти жита» [4, 78].

Образний ряд у літературній творчості О. Бердника залежав від синтезу у тропях – музичності образу, своєрідної синкретичної метафори, алюзії, алегоричності, що посилювали в єдності експресивність образу. Більшість творів побудована у формі діалогу, що зумовлюється ситуативною дихотомією роздумів автора: він сам ставить запитання і сам на них відповідає. Специфіка авторського стилю яскраво представлена у стилістиці його духовного щоденника «Пісня Надземна»: текст твору – це спілкування автора з дивною сутністю, що її письменник називав Учителем Серця. Тут можемо помітити такі принципи побудови тексту, як градація, параболічність, парафраза. Через вжиток однорідних понять О. Бердник вибудовує довгі синонімічні ряди, які роблять фразу рухомою і напруженою: «Є вічний, щоденний пошук, знахідки, сподівання, розчарування. Що сталося з багатьма розумами – сучасними, минулими, грядущими?» [2, 48]. Параболічність тексту полягає в наявності алегоричної «точки зіткнення» в розмові головного героя та Учителя і окресленні деяких кіл – «закладанні» запитань, а потім «викладанні» відповідей, що ніби дублюють ці запитання.

Приєм градаційної побудови тексту посилюється здебільшого анафорами: «Коли Храм стає складом, у ньому заводяться щурі. Коли перестане Земля – Храм серед світил небесних (оригінальне порівняння) – бути складом, то зазвучить Молитва в Ньому, зазвучить Пісня в Ньому, зазвучить Життя, достойне Його, тоді закінчиться цикл їжі земної, і вимагатиме Людина Їжі Духовної!» [2, 71]. Алегоричним тут є образ пацюка – людини, яка виявляє своє негативне нутро в часи бездуховності.

Отже, художньо-літературна спадщина Олеся Бердника має глибокий історико-філософський сенс. Особливістю світоглядно-філософських засад творчості письменника є

віра в гармонійну діяльність людини, що є носієм архетипних образів «Святого Вогню», «Серця», «Любові» як символів українського духу, які стали наріжними у його літературній творчості.

Жанрова специфіка літературної спадщини О. Бердника зумовлена явищем мистецького синтезу. Аналіз творів зафіксував, що метафоризація, алегоричність та алюзії були основними прийомами творення ліричного стилю у творах Олесея Бердника.

Основна смислова ідея Олесея Бердника є творення нації. Спробою практичного втілення візії майбутнього України для письменника стала ідея необхідності створення Української Духовної Республіки.

Список використаної літератури

1. Барський В. Вступне слово. *Бердник О. Терновий вінець України*. Лондон : Українська видавнича спілка, 1985. С. 7 – 22.
2. Бердник Олесь. Альтернативна еволюція. Київ : Тріада – А, 2007. 576 с.
3. Бердник О. Золоті Ворота: Поезія, публіцистика, інтерв'ю / Упорядник та передмова Г. Бердник. Київ : Смолоскип, 2008. 416 с.
4. Бердник О. Зоряний Корсар. Київ : Тріада – А, «Афон» ВД, 2004. 572 с.
5. Бердник О. Словник Ра. *Бердник О. Терновий вінець України*. Лондон : Українська видавнича спілка, 1985. С. 57 – 113.
6. Бердяєв Н. Національність і людство. *Сучасність*. 1993. № 1. С. 154 – 157.
7. Вісник репресій в Україні. Закордонне представництво Української Гельсінкської Групи. Нью-Йорк, 1980, 7-23; 9-23; 1984, 3-9, 5-15.
8. Кіхно О. Творчість Олесея Бердника в європейському культурному контексті. *Бердник Олесь. Вогнесміх*. Київ : Тріада – А, 2006. С. 539 – 554.
9. Котляр Ю. В. "Любов" у філософії Олесея Бердника. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія: Філософія. 2015. Т. 257. Вип. 245. С. 82 – 85.